

УДК 371.32: 82.0

**НАУКОВИЙ ВНЕСОК ПРОФЕСОРА Ю. І. БОНДАРЕНКА
В МЕТОДИКУ ВИВЧЕННЯ ПОЗАСЮЖЕТНИХ ЕЛЕМЕНТІВ
ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ**

Міщенко О. В.

У статті автор прагне зробити короткий огляд наукового доробку професора Ю. І. Бондаренка крізь призму проблеми вивчення позасюжетних елементів художнього твору на уроках української літератури в старших класах.

Ключові слова: позасюжетні елементи, хронотопний аналіз.

В статье автор стремится сделать краткий обзор научной наработки профессора Ю. И. Бондаренко через призму проблемы изучения внесюжетных элементов художественного произведения на уроках украинской литературы в старших классах.

Ключевые слова: внесюжетные элементы, хронотопный анализ.

In this article the author aims to make a brief overview of Professor Y. I. Bondarenko's scientific attainments in the light of studying out-of-plot elements in a literary composition during Ukrainian Literature lessons in high school.

Key words: out-of-plot elements, chronotopic analysis.

Проблема у загальному вигляді. Методика навчання української літератури – досить молода наука, що набула стрімкого розвитку лише на початку ХХІ століття. Про це свідчить значна кількість статей, підручників і посібників із методики навчання рідної літератури в школі, які вийшли протягом останніх десятиліть. Науковий доробок професора Ніжинської вищої школи Ю. І. Бондаренка, що налічує більше 100 праць, вказує на вагомий внесок ученого в розвиток сучасної української педагогічної науки. У колі основних питань, що цікавлять науковця, – методика вивчення сюжетно-композиційної організації епічного твору, образів-персонажів, ідеаційно-концептуальний підхід до викладання української літератури, навчання на філософсько-історичних засадах тощо. Зауважимо, що на його новаторські ідеї схвально відгукується методичне сьогодення (Л. Ф. Мірошніченко, С. О. Жила, А. Л. Ситченко, А. О. Вітченко, О. М. Куцевол та ін.). Особливо наголосимо на значенні методичних розвідок Ю. І. Бондаренка в контексті проблеми вивчення позасюжетних елементів художнього твору в старших класах.

Аналіз досліджень та публікацій. Деякі загальні аспекти роботи над цими складниками висвітлені в працях Н. О. Сафоновой, Т. Ф. Бугайко, В. Я. Неділька, О. М. Бандури, Н. Й. Волошиної, С. О. Жили, Є. А. Пасічника та ін. Предметом дослідження науковців стали й окремі елементи позасюжетності: епіграф (О. М. Куцевол), пейзаж (Т. І. Дятленко), портрет (В. М. Миронюк) тощо.

Мета статті – зробити короткий огляд наукового доробку вченого-методиста Ю. І. Бондаренка крізь призму питання вивчення позасюжетних елементів художнього твору на уроках української літератури в старших класах.

Виклад основного матеріалу. Ю. І. Бондаренко не лише акцентує увагу науковців на проблемі вивчення позасюжетних елементів у школі, зауважуючи, що "учні не завжди розуміють художню роль пейзажів, інтер'єрів, портретів, авторських відступів, сприймають їх як зайву частину тексту, яка нічого не додає до його змісту" [4, с. 248], а й окреслює широке коло інформації, необхідної для здійснення педагогічного процесу, пропонує власні методичні підходи до вирішення означеної проблеми. Дослідник пропонує апелювати до аналізу позасюжетних елементів у процесі шкільного навчання літератури на філософсько-історичних засадах, у контексті ідеаційно-концептуального підходу до осмислення художнього твору та його сюжетно-композиційної будови, під час вивчення образів-персонажів.

Відомо, що учні легко визначають і характеризують сюжет художнього твору, але не завжди розуміють його зв'язок із композицією та позасюжетними компонен-

тами. Щоб забезпечити усвідомлення кореляції між цими складниками твору, на чому наголошує Ю. І. Бондаренко, учні повинні збагнути, що композиція "організовує всі компоненти твору в гармонійну систему, пронизує їх зв'язками, завдяки їй створюється цілісна художня картина" [2, с. 61], складниками якої є і сюжет, і позасюжетні елементи.

У методичному сьогоденні поширене переконання, що в школі поверхово вивчають композицію творів, хоча більшість творів для 10–11 класів мають складну й довершену будову. Проте композиційний аналіз, який усталився в методичній практиці (Є. Л. Пасічник, О. М. Бандура, Н. Й. Волошина, Г. Л. Токмань та ін.) та передбачає з'ясування особливостей композиції, взаємозв'язку її складників, принципи групування образів-персонажів, визначення ролі сюжету та позасюжетних елементів твору, на думку Ю. І. Бондаренка, "не дозволяє сформулювати в учнів цілісне уявлення про твір, при ньому не враховуються проблемно-тематичні, мовні, жанрові, стильові особливості" [2, с. 68]. Оскільки питання методики опрацювання композиції художнього твору залишається до кінця не вирішеною й досить складною проблемою, Юрій Іванович пропонує під час шкільного вивчення української літератури в старших класах упровадити більш досконалий аналіз – хронотопний – "дослідження твору крізь призму його часопросторової організації" [1, с. 68]. Науковець переконаний, що саме за допомогою такого аналізу можна здійснити цілісне осмислення як композиційних, так і змістових властивостей тексту. Ю. І. Бондаренко констатує, що програмою для старших класів передбачене вивчення достатньої кількості текстів із хронотопною будовою, у якій сюжетні й позасюжетні елементи "наповнені важливим для автора ідейно-тематичним звучанням" [4, с. 212].

Учений доречно зауважує, що "врахування часопросторового складника часто виводить на усвідомлення тих змістових та композиційних властивостей, які за інших обставин не акцентуються" [2, с. 68]. Ключовою ознакою хронотопу є наявність у творі позасюжетних елементів, які разом із сюжетом формують його художню структуру. Тому, за Ю. І. Бондаренком, необхідно розширити межі дослідження цих складових частин, розглядати їх у контексті саме хронотопного аналізу твору. У заданому напрямі дослідник установлює таку систему компетентностей, передбачених для розвитку в учнів: діти повинні знати визначення теоретичних понять "позасюжетні елементи", "інтер'єр", "пейзаж", "екскурс у минуле", "авторський відступ" та визначати їх художні особливості; усвідомлювати авторську мету введення позасюжетних елементів у текст твору, розуміти їх функції в художньому творі; визначати, з яких "дрібних хронотопів" (вслів М. М. Бахтіна) складається зображений автором часопростір та як вони взаємодіють, які позасюжетні елементи можуть брати участь у його оформленні.

У монографії "Теорія і практика навчання української літератури на філософсько-історичних засадах у старших класах загальноосвітньої школи" Ю. І. Бондаренко зазначає: якщо художньо-історичний феномен (цим концептом автор позначає "виняткові, особливі, своєрідні явища, визначні за своїми якостями та проявами" [4, с. 234]) має статичний характер, суттєву роль для його дослідження відіграють саме позасюжетні елементи, як-от для образу собору з однойменного роману О. Гончара. У тих випадках, коли ідеаційно-історична феноменальність виражена з допомогою персонажів, важливого значення набуває вивчення словесного портрета. На думку автора, тільки в такий спосіб можна зрозуміти пов'язаність образів із важливими для митця проблемами [4, с. 258], показати логічну вмотивованість опису в структурі твору. Окрім того, слід зауважити, що персонаж тісно пов'язаний із часопростором художнього твору, адже це місце й час його зображення, тому "розгляд персонажів відірвано від нього (*авт.* – часопростору), в якому вони себе виявляють, не дає достатньої повноти їх осмислення" [2, с. 79].

Позитивним серед методичних рекомендацій для дослідження позасюжетних елементів Ю. І. Бондаренка, на нашу думку, є акцент на необхідності дослідження словесної семантики позасюжетних елементів, адже більшість із них містять "значну кількість мовних деталей, за допомогою яких письменник наділяє художньо-історичні феномени необхідними йому рисами" [4, с. 248]. Саме за умов такого усвідомленого сприйняття описів учні зможуть виокремити "набір мовних штрихів, які є семантично маркованими і мають підвищені можливості в характеристиці об'єкта" [4, с. 248], і за їх допомогою окреслити особливості літературного інтер'єру, портрета та пейзажу.

Методичні поради Ю. І. Бондаренка спроектовані й на застосовування ідеаційно-концептуального підходу до аналізу позасюжетних елементів, адже "коли розкрити значення позасюжетних елементів для реалізації тем та проблем твору, характеристики персонажа, довести підпорядкованість художнього замислу письменника" [2, с. 74], можна успішно з'ясувати ідейний зміст твору. Ще на етапі підготовки до сприйняття літературного матеріалу учні повинні усвідомити, що концептуальну структуру прозового твору передусім формують ті позасюжетні елементи, які знаходяться в сильних позиціях тексту. Таке сприйняття позасюжетних елементів допомагає учням глибше зрозуміти їх смислове навантаження в тексті художнього твору. На цьому наголошує і Ю. І. Бондаренко. У своїх дослідженнях, апелюючи, наприклад, до заголовкового комплексу, вчений погоджується з думкою більшості літературознавців, що назва твору є "сконцентрованою мовною формулою, що виражає ідейно-тематичне спрямування літературного тексту" [4, с. 299].

Рівень складності часопросторових відношень у прозовому творі визначає підходи до аналізу його чинників. Так, читаючи тексти, у яких екскурси невеликі за обсягом, повернутися до сюжетного стрижня неважко. Але в шкільній програмі є твори з розширеними просторово-часовими рамками сюжету, що розриваються вставними епізодами (новелами, оповіданнями, легендами, піснями, щоденниками, снами, листами) та відступами (ліричними, публіцистичними, філософськими), здатними на тривалий проміжок часу перевести увагу учнів-читачів із сюжетної дії на позасюжетну, можуть надовго перемістити їх не лише в інший час, а й змінити художній простір зображення. Ураховуючи це, Ю. І. Бондаренко слушно зауважує, що "єдиного рецепта щодо того, в який момент аналізу тексту варто звернутися до цих складових, немає" [2, с. 74]. На думку дослідника, до позасюжетних елементів в одних випадках варто звертатися двічі: спочатку окреслити їх як структурні елементи твору, а після вивчення сюжету, тематики і проблематики здійснити більш глибоке змістове їх прочитання, в інших – аналізувати ці структурні компоненти перед чи після вивчення особливостей сюжету або ж одночасно з ним. Останній варіант мотивований тим, що "сюжетні та позасюжетні елементи настільки переплелись, що їх доцільно аналізувати паралельно" [2, с. 74]. Дослідник вважає доцільними для роботи з позасюжетним матеріалом типові прийоми аналізу сюжету: переказування, виразне читання, обговорення-аналіз, визначення художньої ролі в тексті, усне малювання, створення ілюстрацій тощо.

Висновок. Огляд наукового доробку професора Ю. І. Бондаренка свідчить про те, що вчений-методист пропонує досліджувати позасюжетний матеріал художнього твору залежно від шляхів та підходів до його аналізу. Звісно, методика шкільного вивчення позасюжетних елементів художнього твору потребує доопрацювання, однак варто зауважити, що це питання не входить до переліку предметів наукових досліджень професора, учений апелює до неї лише в контексті авторських методик навчання рідної літератури. Ураховуючи той факт, що робота над позасюжетними елементами здебільшого залишається поза увагою не лише вчителів-практиків, а й учених-методистів, науковий доробок Ю. І. Бондаренка демонструє позитивні зрушення у вирішенні означеної проблеми: від її актуалізації до шляхів вирішення.

Перспективи подальшого наукового дослідження ми вбачаємо у ґрунтовній розробці методики вивчення позасюжетних елементів художнього твору для старшої ланки шкільної освіти.

Література

1. Бондаренко Ю. І. Вивчення образів-персонажів літературного твору в школі: теорія і практикум : посібник для студ. філол. ф-ту / Юрій Іванович Бондаренко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2015. – 216 с.
2. Бондаренко Ю. І. Методика шкільного вивчення сюжетно-композиційної організації епічного твору: теорія і практикум : навч. посіб. для студ. філол. ф-тів / Юрій Іванович Бондаренко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. – 143 с.
3. Бондаренко Ю. І. Методика шкільного вивчення української літератури на засадах ідеаційно-концептуального підходу: теорія і практикум : навч. посіб. для студ. філол. ф-тів / Юрій Іванович Бондаренко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. – 199 с.
4. Бондаренко Ю. І. Теорія і практика навчання української літератури на філософсько-історичних засадах у старших класах загальноосвітньої школи : монографія / Юрій Іванович Бондаренко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – 351 с.